

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ УКРАЇНЦІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ УЧЕНИХ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ

У статті проаналізовано праці вітчизняних і зарубіжних учених ХХ–ХХІ ст., у яких досліджено календарну звичаєво-обрядову культуру українців для з'ясування стану збереженості святкової обрядовості й рівномірного представлення річних циклів, а також взаємозв'язку релігійної та світської сфер у календарно-святковій обрядовості, ролі та місця обрядів у релігії.

Ключові слова: календарна обрядовість, звичаєво-обрядова культура, річний цикл, наукові дослідження.

The article analyses the works of domestic and foreign scholars of the XXth–XXIst centuries, in which the calendar customary and ritual culture of the Ukrainians is studied, in order to clarify the state of preservation of festive ceremonies and uniform presentation of annual cycles, as well as the relationship of religious and secular spheres in the calendar-holiday rituals, the role and place of rites in religion.

Keywords: calendar rituals, customary and ritual culture, annual cycle, scientific studies.

В етнологічній науці календарна обрядовість українців постійно перебувала в полі зору дослідників, результати яких представлено в узагальнювальних працях із календарної звичаєво-обрядової культури слов'ян українських і зарубіжних учених ХХ–ХХІ ст. для з'ясування походження обряду, стану його збереженості, структури та місця в календарному річному циклі. Історіографія з календарної обрядовості в Україні та зарубіжжі щодо представлення звичаєво-обрядових практик річного циклу досить значна. Однак бракує праць, у яких була б висвітлена проблематика взаємозв'язків і взаємовпливів релігійної культури на звичаєво-обрядові традиції, а також не однаковою мірою досліджено та висвітлено річні цикли.

Мета аналітичної розвідки – проаналізувати стан дослідження календарної звичаєво-обрядової культури за науковими працями та джерелами, визначити рівномірність у представленні кожного з річних циклів, а також взаємозв'язок релігійної та світської сфер у календарно-святковій обрядовості.

Вивчення календарної звичаєво-обрядової культури українців тісно пов'язане з розвитком етнографії в Україні. Початок ХХ ст. – доба національного піднесення в Україні, а також формування народознавства як науки. Цей період характеризується ґрунтовними монографічними виданнями, у яких поряд із багатьма аспектами

матеріальної і духовної культури народу розглянуто й проблему календарної обрядовості. Досліджуючи календарну обрядовість початку ХХ ст., варто назвати праці, зокрема такі: В. Милорадович «Життьє-бытьє Лубенского крестьянина» (1904) і «Средняя Лубенщина» (1903), М. Сумцов «Із української старовини» (1905), М. Дикарєв «Народний календар Валуйського повіту» (1905), П. Іванов «Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии» (1907), З. Кузеля «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу» (1908), Г. Булашев «Украинский народ в их легендах и религиозных воззрениях и верованиях» (1992), В. Доманицький «Народний календар у Ровенським повіті Волинської губернії» (1912), А. Онищук «Народний календар. Звичаї й вірування прив'язані до поодиноких днів у році, записав у 1907–1910 р. в Зелениці Надвірнянського повіту» (1912), Я. Новицький «Духовный мир в представлении малорусского народа. Сказания, суеверия, верования собранные в Екатеринославщине» (1912) та ін.

Етнографічні розвідки із досліджуваної проблематики описували чи не щоденне життя селян різних регіонів. Основна частина записів залишилася в рукописах, проте чимало з них було опубліковано: М. Зубрицький «Народний календар, народні звичаї і повір'я, прив'язані до днів у тижні і до роковин свят (записані у Мшанці Староміського повіту і по сусід-

ніх селах)» (1900); П. Іванов «Дни недели (К малорусской этнографии)» (1905); А. Онищук «Народний календар. Звичаї й вірування, прив'язані до поодиноких днів у році, записав у 1907–1910 рр. в Зелениці Надвірнянського повіту)» (1912); В. Доманицький «Народний календар у Ровенським повіті Волинської губернії» (1912) та ін.

Учені проводили активну збиральницьку роботу на західноукраїнських землях – польовими дослідженнями охопили галицьку, буковинську та закарпатську території. Опрацьований і проаналізований матеріал щодо календарної обрядовості знайшов відображення у праці В. Шухевича «Гуцульщина» (1904, «Обряди церковні»), у якій висвітлено окремі свята річного циклу, зокрема осінній – представлено звичаєво-обрядовою традицією до вшанування апостола Андрія та застереженнями до кількох свят.

Поповнює дослідження з календарної обрядовості праця В. Доманицького «Народний календар у Ровенському повіті Волинської губернії» (1912). Вона вміщує цінний фактологічний матеріал, що охоплює період річного циклу. Паралельно з описом календарної обрядовості В. Доманицький також подає ілюстративний словесний ряд – повір'я, прикмети, легенди, пов'язані з тими чи іншими святковими обрядодійствами. Однак фіксації дослідник проводив лише на Південному Поліссі та кількох прилеглих населених пунктах Волині. Незважаючи на географічну локалізованість, представлені записи привертають увагу цінним фактичним матеріалом.

За результатами експедиційних польових спостережень у Галичині, Буковині, Прикарпатті, Закарпатті, Чернігівщині, Волині, Херсонщині та наукового аналітичного осмислення зафіксованого матеріалу з народного побуту українців, їх звичаїв вийшла друком праця Хв. Вовка «Український народ в його минулому і сучасному» (1916). Вона вміщує «Антропологічні особливості українського народу» та «Етнографічні особливості українського народу», які донині є чи не єдиними ґрунтовними й узагальнювальними дослідженнями про культуру українського народу.

Ґрунтовним історико-етнографічним дослідженням є робота відомого харківського етнографа М. Сумцова «Слобожа-

не» (1918), пройнята ідеєю відродження й поширення української національної свідомості. Праця вміщує опис особистого, родинного, громадського життя слобожан, промисловості й торгівлі, правознавства, звичаєво-обрядової культури й світогляду. З усього комплексу календарних свят, зафіксованих у роботі М. Сумцова, лише осінній цикл представлено днем вшанування святої П'ятниці з колоритним етнографічним і фольклорним матеріалом.

Цінною джерельною базою, що містить окремі описи різного етнографічно-статистичного матеріалу, були періодичні видання. До 1917 року в губерніях Російської імперії виходили друком «Губернські відомості» (у Києві – «Кієвскія», у Катеринославі – «Екатеринославскія», Кам'янці-Подільському – «Подольскія», у Житомирі – «Волинскія», Полтаві – «Полтавскія», Сімферополі – «Тавричeskія», Харкові – «Харьковскія», Херсоні – «Херсонскія» та Чернігові – «Черниговскія»). Також найрізноманітнішу інформацію початку ХХ ст. щодо звичаєво-обрядової культури українців у системі календарних свят почерпуємо з широкого масиву етнографічних і фольклористичних матеріалів на сторінках: «Университетских известий» (1861–1919) – щомісячні наукові записки при Київському університеті св. Володимира – видавничий орган, що мав повідомляти, інформувати викладачів і студентів про наукове життя університету й зв'язок з іншими університетами та суспільством; «Этнографическое обозрение» (з 1889); «Живая старина» (1890–1916); «Киевская старина» (1882–1906) – багатопрофільний історичний журнал, із 1892 року часопис поновлено під назвою «Київська старовина», потім – «Україна» (1907–1925). Навколо часопису «Київська старовина» згуртувалися визначні вчені тогочасної української еліти – історики, етнографи, мовознавці та ін. (М. Костомаров, Д. Яворницький, М. Сумцов, Т. Рильський, Б. Грінченко, М. Петров, О. Потебня та ін.). На сторінках часописів: «Труды Киевской Духовной Академии» (1886–1917) – окрім історії православної церкви в Україні, було опубліковано також літописи, досліджено минувшину українського народу, фольклорну спадщину тощо; «Вестник Екатеринославского земства» (1903–1905); «Александровский городской весник» (1904–1906) тощо.

Доповнює дослідження з календарної звичаєво-обрядової культури ґрунтовна праця М. Грушевського «Історія української літератури» (1923, Т. I). У ній висвітлено історію найдавнішого фольклору, до якого долучалися різні акти релігійно-поетичного і громадського життя. На основі глибоко проаналізованого значного корпусу фактичного матеріалу автор звертається до річного сільськогосподарського життя українського селянина з його колишніми, дохристиянськими обрядами. У роботі знаходимо описи молодіжних зібрань, зокрема парубочих і дівочих «вулиць»; парубочих ініціацій. Основною лінією дослідження постає релігія (язичницька і християнська), яка виконує функцію взаємоприспосовування та взаємопроникнення у систему звичаєво-обрядової культури.

Видатний історик М. Грушевський мав науковий інтерес до походження українського народу та його культури. Дослідженню цих проблем сприяло створення нових напрямів у системі діяльності Культурно-історичної комісії і в Кабінеті примітивної культури та її пережитків у побуті й фольклорі України Науково-дослідної кафедри історії України в складі Української академії наук (заснована 1918 р.). Насамперед ідеться про значну і плідну роботу вчених, зусиллями яких упродовж 1926–1929 років виходив друком науковий щорічник у трьох випусках «Первісне громадянство та його пережитки на Україні». Завданням цього видання, за баченням М. Грушевського, було всебічне вивчення «примітивної культури» з метою «вияснення українських пережитків та висвітлення соціальної праісторії України» [1, с. 11]. Зокрема, важливе місце в реалізації цього завдання було відведено дослідженню «пережитків» мислення і світогляду, що збереглися у фольклорі, обрядах і побуті. Одночасно було здійснено студіювання народного календаря та пов'язаних із ним звичаїв і обрядів.

Привертає увагу повнота історіографічного огляду студій обрядовості зимового циклу, новизною висвітлення її структури, функцій і сутності, пов'язаних із господарськими сезонами, із основами первісного світогляду, – етапна, монографічного характеру праця К. Копержинського. Це дослідження (обсягом близько 200 с.) фактично заклало фундамент про-

фесійного опису цілісного річного циклу (поняття народного календаря, система календарного числення, поняття часу й господарських сезонів тощо) – «Календар народної обрядовості новорічного циклу» (1929), «Обжинки: обряди збору врожаю у слов'янських народів нової доби розвитку» (1926). Варто також назвати праці Д. Зеленіна «Спасова борода» – східнослов'янський хліборобський обряд, жнивварський (1929) та російського вченого Є. Кагарова «Форми та елементи народної обрядовості» (1928) та ін. У зазначених вище працях висвітлено питання становлення та розвитку календарних систем і формування звичаєво-обрядової традиції річного циклу в слов'ян.

На початку 20-х років ХХ ст. розпочався новий етап дослідження традиційної культури українців Етнографічною комісією ВУАН (1921–1933), яку очолив професор Київського університету академік А. Лобода, було розроблено й поширено програму та інструкції для збирання зразків традиційної культури (легенди, прислів'я, казки, пісні, народні звичаї, календарні обряди, матеріали сімейної обрядовості тощо). До роботи була залучена широка мережа респондентів. У польових дослідженнях брали участь молоді вчені (історики, філологи), учителі, краєзнавці, агрономи, інженери, лікарі та ін., тобто всі ті, хто розумів важливість фіксації явищ традиційної культури. Переважна більшість цього матеріалу є безцінним здобутком нашого народу, рукописний фонд якого зберігається в АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

До складу Етнографічної комісії входили представники наукової школи – М. Біляшівський, М. Грінченко, К. Квітка, В. Кравченко, П. Петров та ін. Учені опрацьовували нові концепції українського історичного процесу: переглядали джерела української культури та духовності, простежували шляхи її спадкоємності та зв'язки з традиціями доісторичної землеробської культури [2]. Відтак у календарній обрядовості розширилися аспекти її вивчення, зокрема в працях Д. Зеленіна «Обыденные полотенца и обыденные храмы» (1921), В. Камінського «Свято Купала на Волинському Поліссі» (1927), Кс. Сосенка «Культурно-історична постань староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора» (1928), В. Кравченка «З по-

буту й обрядів північно-західної України» (1928) та ін. Зазначені роботи мають істотну цінність для вивчення календарної обрядовості, оскільки розкривають історичні аспекти народного календаря, дохристиянські джерела давніх українських свят, походженням пов'язаних із ними народних звичаїв і обрядів. Етнографічна комісія мала своє друковане видання «Етнографічний вісник» (1925–1932), який відіграв важливу роль у розвитку української етнологічної науки, поширенні етнологічних знань про культуру та побут різних етносів України. Його спадкоємцями стали часописи «Український фольклор» (1937–1939), «Народна творчість» (1939–1941), «Народна творчість та етнографія» (1952–2009) та з 2010 року – «Народна творчість та етнологія». Результати роботи Комісії також публікувалися в «Бюлетені Етнографічної комісії УАН» (1926–1930), «Збірнику Історико-філологічного відділу ВУАН» (1921–1931), «Записках Історико-філологічного відділу ВУАН» (1919–1931).

Загальновідомо, що на початку 30-х років ХХ ст. однією з форм репресій стала заборона дослідницької діяльності, як наслідок – ліквідація всіх періодичних академічних видань і здійснення перших кроків у напрямі до насильного впровадження марксистської методології. Унаслідок добре спланованої акції в УРСР було знищено всі народознавчі осередки, репресовано більшість дослідників і на десятиліття припинено наукові студії. Відновлення етнографічних досліджень почалося в Києві у повоєнні роки, проте вже з «новою методологією». Радянська народознавча наука перейшла на західноукраїнські землі (Галичину, Західну Волинь, Північну Буковину, Закарпаття) після того, як вони опинилися в складі Радянської України (1939, 1940, 1944). Проводилася реорганізація та ліквідація наукових осередків, здійснювали репресії проти вчених, однак частина народознавчих осередків усе ж таки продовжувала своє існування. За таких тяжких умов чи не єдиним виходом було виїхати за межі СРСР. Саме на Заході у другій половині ХХ ст. з'являються монографічні дослідження та етнографічний нарис О. Воропая «Звичаї нашого народу» (Мюнхен, 1958), С. Килимника «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» (Вінніпег, 1963),

І. Огієнка «Дохристиянські вірування українського народу» (Вінніпег, 1965) та ін. На основі історико-етнографічного матеріалу, який має цінність у вивченні календарної обрядовості, автори також досліджували українські господарські, суспільні й релігійні традиції, порівнювали їх із традиціями інших народів, виявляли спільності й відмінності.

Хоч у 60-х роках ХХ ст., із настанням так званої «хрущовської відлиги», радянське суспільство зазнало певної лібералізації (пожвавлення українознавчих, а відтак і народознавчих студій), усе-таки відродження етнографічної науки відбувалося в складних політичних умовах творення суспільства без національних традицій, що й відбилося на вивченні духовної культури українців.

У радянських етнологічних виданнях значна кількість публікацій була присвячена описам соціалістичних обрядів. Спостерігається тенденція до використання народної обрядовості як матеріалу для створення нових радянських свят. Це засвідчено, наприклад, у роботах О. Кувеньової «Свята колгоспної України» (1963), В. Келембетової «Побут і релігійні пережитки: етнографічно-соціологічне дослідження» (1974), В. Панасенко «Нові обряди на Закарпатті» (1975), С. Стеценка «Розвиток та вдосконалення радянських свят і обрядів» (1976) та ін. Переважно такі праці мають ідеологічне спрямування, у яких присутні протиставлення релігійних обрядів народним і пропагування нових громадських свят.

У полі дослідження опосередковано перебували також аспекти співвідношення релігійної та світської сфер календарно-святкової обрядовості, які вивчали: П. Бондарчук «Участь віруючих у богослужінні та відзначенні свят у радянській Україні у повоєнний період»; П. Косуха «Наши праздники и обряды» (1987); В. Руднєв «Обряды народные и обряды церковные» (1982); Д. Угринович «Обряды. За и против» (1975) та ін. Найбільшу увагу приділено питанню місця обрядовості в побуті народу, особливостей розвитку свят і обрядів у різні історичні періоди, їх багатогранних функцій у суспільстві.

Проблему релігійної обрядовості за радянського періоду досліджували А. Анісімов «Этапы развития первобытной

религії» (1967); В. Єленський «Державно-церковні взаємини в Україні (1917–1990 рр.)» (1991); С. Токарев «Религиозные верования восточнославянских народов XIX – нач. XX века» та ін. Автори у своїх роботах усебічно розкрили роль і місце обрядів у релігії, представили зв'язок обрядовості з різними елементами релігії. У названих працях дослідники також показали, що релігійні свята й обряди є одним із вирішальних чинників, які сприяють утвердженню авторитету релігійних норм і цінностей. Також використано етнографічні описи окремих свят, звичаїв та обрядів, опубліковані в періодичних вітчизняних і зарубіжних наукових виданнях кінця XIX – XX ст. та сучасних наукових збірниках.

В аналізованій період одночасно існують й інші запозичення, де в публікаціях використовують елементи народних традицій у радянських святах. Це, зокрема, статті Л. Сухої «Свята трудових перемог», уміщені в збірнику «Народні традиції сьогодні» (1963), Г. Горобець «Народні свята сьогодні» (1964), М. Андрійчука «Святкує трудове село» (1966) та ін. Названі публікації сприяли дослідженню календарних свят у плані аналізу трансформацій обрядових явищ, що активно відбувалися в Україні в другій половині XX ст.

У 70–80 роках XX ст. у фахових виданнях порушували проблеми традиції та імпрізації в народній культурі. До тематики обрядових трансформацій звертали ся у своїх працях Н. Гаврилюк «Картографирование явлений духовной культуры. По материалам родильной обрядовости украинцев» (1981), С. Грица «Трансмісія фольклорної традиції» (2002) та ін.

У системі календарної традиційної обрядовості виокремлюємо дослідження О. Курочкіна «Новорічні свята українців: традиції і сучасність» (1978), де ґрунтовно проаналізовано питання трансформації новорічної обрядовості. Інші наукові праці вченого середини 90-х років XX ст., зокрема «Українські новорічні традиції (проблеми реконструкції, ритуалу й світогляді)» (1994), «Причинки до обрядовості осінньо-зимового циклу на теренах Чорнобильщини» (1997) та ін. усебічно розкривають тенденції розвитку української календарної обрядовості, а також механізми радянської урядової політики в галузі

соціально-економічних і політичних перетворень. На матеріалі новорічного святкового комплексу українців автор зробив акценти на вплив інноваційних процесів на культуру перебудови селянського побуту, колективізації та масового відходу населення від релігійних традицій.

У другій половині XX ст. календарні звичаї та обряди населення України було розглянуто в контексті обрядовості інших слов'янських народів. Прикладом цього підходу слугують праці В. Чичерова «Зимний период русского народного земледельческого календаря» (1957), В. Проппа «Русские аграрные праздники» (1963), К. Мошинського «Kultura ludowa słowian. Kultura duchowa» (1967), С. Токарева «Календарные обычаи и обряды в странах Зарубежной Европы (летне-осенние праздники)» (1978), В. Соколової «Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов» (1979) та ін. Також важливим джерелом дослідження традиційної культури українців були видання зарубіжних учених, етнографів і фольклористів радянського та пострадянського періодів. Найбільш знайомими стали праці: П. Богатирьової «Магические действия, обряды и верования Закарпатья» (1971), Т. Агапкиної «Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл» (2002), С. Толстої «Полесский народный календарь» (2005). Кожен із авторів, представляючи матеріал, відшукував свій аспект аналізу конкретного фактажу за допомогою власних методологічних прийомів. У працях висвітлено, окрім загальних питань становлення та побутування обрядів упродовж року, ще й аспекти їх міфологічної глибинної семантики.

Упродовж 80–90-х років XX ст. учені Києва та Львова підготували й видали узагальнювальні історико-етнографічні праці – «Бойківщина» (1983), «Гуцульщина» (1987), «Українці: народні вірування, повір'я, демонологія» (1991), «Поділля» (1994), «Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження» (1996), «Холмщина і Підляшшя: Історико-етнографічне дослідження» (1997), «Обряди ініціацій українців та давніх слов'ян» (В. Балущок, 1998), «Лемківщина» (1999).

Значної уваги заслуговують сучасні монографічні видання провідних науковців

ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, що безпосередньо чи опосередковано стосуються вивчення календарної обрядовості. Серед них варто назвати такі праці: В. Борисенко «Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців» (2000), О. Курочкін «Українці в сім'ї європейській: звичаї, обряди, свята» (2004), О. Боряк «Україна: етнокультурна мозаїка» (2006); Г. Скрипник «Народознавча спадщина П. Чубинського з погляду сучасної етнології» (2009), Л. Артюх «Звичаї українців у народному календарі» (2012); А. Іваницького «Український обрядовий фольклор Західних земель» (2012); Г. Бондаренко «Українська етнокультура в контексті глобалізаційних викликів» (2014); О. Курочкін «Святковий рік українця від давнини до сучасності» (2014); О. Таран «Поминальна обрядовість гуцулів: традиції та сучасність» (2014); С. Грица «Мелос української народної епіки» (2015); В. Борисенко «Сімейна обрядовість українців ХХ – початку ХХІ ст.» (2016), Г. Скрипник «Нариси з історії української етнографії ХХ – початку ХХІ ст.» (2017), Н. Стішова «Українські календарні свята осіннього циклу» (2017), О. Курочкін «Святково-обрядова культура» (2018) та ін., а також перевидання архівної спадщини «Етнографічні писання Костомарова» (2006), «Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русский край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-Западный отдель. Матеріали и изслѣдованія собранныя д. чл. П. П. Чубинскимъ» (Т. 3, 2008), В. Кравченка «Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини» (Т. 2, 2009) і наукові видання народознавчої спадщини – В. Борисенко «Культура повсякдення села Хижинці (1950–1960-і роки)» (2014), В. Пастушина «Село Дрочево Берестейського повіту на Поліссі» (2014), «Село Андруші. Історико-етнографічний нарис» (2016) та ін. Це далеко не весь перелік ґрунтовних монографічних видань Інституту, що слугують основою для глибшого теоретичного осмислення й узагальнення дослідження з вивчення календарних свят у звичаєво-обрядовій культурі українців.

Достовірною джерельною базою для висвітлення проблематики слугувало унікальне етнографічне видання, у якому

представлені матеріали з календарної обрядовості всіх областей України, записані в експедиціях 80-х років ХХ – початку ХХІ ст. співробітниками відділу «Українського етнологічного центру» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України – «Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Календарна обрядовість» (2016, Т. 6). Цей том із календарної обрядовості репрезентує її регіональну й локальну специфіку, що уможливорює здійснення порівняльного студіювання досліджуваних явищ на широкій сучасній фактологічній базі.

В останні десятиліття, роки незалежності України, постало завдання розбудови суверенної держави та осмислення її національної культури, а відтак відродження й активне впровадження в побут народних свят та обрядів. Потреби суспільства активізували науково-дослідницьку роботу в проведенні систематизації й вивченні багатомістового традиційного загальнонаціонального досвіду. Значно посилювався інтерес до регіональних особливостей традиційно-побутової культури, поглибилися порівняльні студії під час дослідження етнокультурних явищ. Також зосереджено увагу на трансформаційних процесах у культурі українського народу. Результати такої роботи, із широким залученням польових матеріалів, знайшли відображення в працях регіонального характеру, зокрема в царині дослідження календарної обрядовості, на Одещині – В. Кушніра «Нариси традиційної культури українців Одещини» (2010), «Чинники трансформації календарної обрядовості українців Півдня Буджака і Степового Подністров'я» (2011), «Бойки села Маринове: розвиток традиційної культури після переселення» (2014), Н. Петрової «Календарна обрядовість українців Миколаївського району Одеської області середини ХХ ст.» (2011), на Слобожанщині – О. Ліманської «Календарне свято як складова української обрядової культури (на матеріалі Слобожанщини)» (2008), В. Сушко «Свята та побут Слобожанщини» (2004), на Волині – В. Давидюка «Етнологічний нарис Волині», «Календарна обрядовість Західного Полісся» (2005), К. Кутельмаха «Поминальні мотиви в календарній обрядовості поліщуків» (1997), «Календарна

обрядовість як етногенетичне джерело» (2006), Н. Ковальчук «Обрядове дійство в контексті сучасних інтеграційних процесів (за матеріалами традиційної календарної обрядовості)» (2011), М. Глушка «Соціалістичні перетворення в культурі та побуті західних областей України (1939–1989)» (1989), на Бойківщині – О. Коломийчук «Осінньо-зимові календарні звичаї та обряди бойків» (2015), на Буковині – Г. Кожолянка «Етнографія Буковини» (тт. 1–3, 1999, 2001, 2004), О. Кожолянка «Календарні свята та обряди Буковини: семантика і символіка» (2015) та ін.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. у регіонах України здійснено аналіз культурологічних процесів, зокрема етнокультурної динаміки календарної обрядовості, що стала предметом ряду дисертаційних робіт. Традиційну та сучасну календарно-обрядову культуру окремих циклів чи впродовж року розглянуто в працях Т. Прігаріної «Традиційна календарна обрядовість слов'янського населення Південної Бессарабії та її трансформація протягом 20–70-х рр. ХХ ст.» (1999), О. Кожолянка «Календарні зимові свята та обряди українців Буковини» (2005), В. Сушко «Поховальна обрядовість українців Слобожанщини ХІХ–ХХІ ст.» (2006), Л. Малоокої «Історична еволюція масових свят українців» (2006), О. Пенькової «Традиції, свята та обрядовість населення Східної України в 1960-ті – середині 1980-х рр.: державна політика й повсякденне життя» (2006), Т. Гаєвської «Народна обрядовість в незалежній Україні» (2006), А. Гоцалюк «Традиції та новації в різдвяно-новорічній обрядовості українців Карпатського регіону (половина ХХ – початок ХХІ ст.)» (2007), Н. Громової «Різдвяно-новорічна обрядовість українців Бойківщини (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)» (2007), Н. Ковальчук «Календарні звичаї та обряди Рівненського По-

лісся: Локальна специфіка. Трансформації» (2008), О. Ліманської «Календарне свято як складова української обрядової культури (на матеріалі Слобожанщини)» (2008), О. Барташук «Процеси трансформації календарної звичаєвості українців Східного Поділля (20-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.)» (2011), А. Мойсея «Календарна обрядовість східнороманського населення Буковини у контексті етнокультурних процесів другої половини ХІХ – початку ХХІ ст.» (2011), О. Кожолянка «Календарні свята та обряди Буковини: семантика і символіка» (2015), Н. Стішової «Календарні свята осіннього циклу в звичаєво-обрядовій культурі українців (ХХ – початок ХХІ століття)» (2017) та ін.

На початку ХХІ ст. активізувалося дослідження календарної обрядовості в європейській етнології. Міжнародне товариство етнології та фольклору (SIEF)¹ проводить щорічні конференції з проблем сучасного функціонування календарних свят. Із 2006 р. видано 11 томів матеріалів конференцій під загальною назвою «The Ritual Year», присвячених темам етнічності в обряді, співвідношенню локального та глобального, індивідуального й колективного в святі, обрядовій символіці та семантиці.

Огляд літератури дає змогу зробити висновки про певний поступ у теоретичному осмисленні вченими фактологічних відомостей із української календарної обрядовості, рівномірності в представленні кожного із річних циклів. Нині бракує праць, у яких було б висвітлено взаємозв'язок релігійної та світської сфер у календарно-святковій обрядовості, а також роль і місце обрядів у релігії.

Примітка

¹ SIEF (International Society for Ethnology and Folklore) / Міжнародне товариство етнології і фольклору.

Джерела та література

1. Курочкін О. В. Святковий рік українців (від давнини до сучасності). Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський. 2014. 385 с.
2. Скрипник Г. А. Народознавчий доробок академічних наукових установ 20-х років ХХ ст. *Матеріали до української етнології : зб. наук. праць*. Київ, 2002. Вип. 2 (5). С. 262–270.

References

1. KUROCHKIN, Oleksandr. *Festive Year of the Ukrainians from the Times of Yore to the Present*. Bila Tserkva: Oleksandr Pshonkivskyi Publisher, 2014, 385 pp. [in Ukrainian].
2. SKRYPNYK, Hanna. Ethnographic Achievements of the 1920s Academic Research Institutions. In: Hanna SKRYPNYK, ed.-in-chief, *Materials for Ukrainian Ethnology: Collected Scientific Papers*. Kyiv: IASFE Press, 2002, iss. 2 (5), pp. 262–271 [in Ukrainian].

SUMMARY

The article analyses the works and sources on researching the calendar customary and ritual culture of the Ukrainians written by domestic and foreign scholars of the XXth–XXIst centuries, in order to clarify the state of preservation of festive ceremonies and uniform presentation of annual cycles, as well as the relationship of religious and secular spheres in the calendar-holiday rituals, the role and place of rites in religion.

Every new decade, starting from the early XXth century, was characterized by thorough monographic works of famous scholars (Vasyl Myloradovych, Mykola Sumtsov, Volodymyr Shukhevych, Vasy Domanytskyi, Khvedir Vovk, Mykhaylo Hrushevskyi, Mykola Hrinchenko, Klyment Kvitka, Vasyl Kravchenko, Viktor Petrov, Ksenofont Sosenko, and others), as well as by various periodicals.

The early 1930s was distinguished by banning on research activities leading to a natural consequence – the elimination of all academic periodicals and the implementation of the first steps towards the forcible introduction of the Marxist methodology. Scientific centres were reorganized and liquidated, researchers were repressed; yet, some ethnographic centres still continued to exist.

In the field of view of researchers indirectly were aspects of the relationship between religious and secular spheres of calendar-holiday rituals.

In the mid- to late XXth century, calendar customs and rites of the Ukrainian population were considered in the context of rituals of other Slavonic peoples.

Throughout the 1980s and 1990s, Kyiv and Lviv scholars have prepared and published generalizing historical and ethnographic works, namely *Boykiyshchyna*; *Hutsulshchyna*; *Podillia*, etc., while in the XXIst century – *An Ethnographic Image of Modern Ukraine: A Corpus of Expeditionary Materials of Folklore and Ethnographic Studies* (Vol. 6: *Calendar Rituals*).

Modern monographic editions of leading Ukrainian researchers deserve a considerable attention in studying calendar customary and ritual culture.

A review of the literature allows drawing conclusions about a certain progress in scholars' theoretical understanding of factual information on Ukrainian calendar rituals, as well as the uniformity in presenting each of the annual cycles. Currently, there is a lack of works that would highlight the relationship between religious and secular spheres in the calendar-holiday rituals, as well as the role and place of rites in religion.

Keywords: calendar rituals, customary and ritual culture, annual cycle, scientific studies.